
„Egy regény regénye”: „a Paszternak-ügy”

A Zsivago doktor az egyén és a történelem egyenlőtlen, tragikus harcának regénye. Ám nem csak „belső”, hanem „külső” történetében is: cselekményében és keletkezéstörténetében egyaránt. Mintha – sokadszor – az élet másolta volna az irodalmat. Akárha magán a művön is valamiképpen beteljesült volna főhősének sorsa. „Habent sua fata libelli”: Borisz Paszternak főművének a huszadik századi orosz irodalom egyik legnagyobb és talán legolvasottabb, legnépszerűbb regényének a „fátuma” csaknem olyan izgalmasnak és tanulságosnak bizonyult, mint a „meséje”. *Paolo Mancosu*, a kaliforniai Berkeley Egyetem filozófia (!) professzora vaskos könyvének címe – Zsivago a viharban (*Živago nella tempesta*) – még lehetne akár egy regényelemző irodalmi monográfiának a címe is, csak alcíme – Paszternak főművének kiadási kalandjai (*Le avventure editoriali del capolavoro di Pasternak*) – jelzi, hogy benne nem a regényhős, hanem alkotója kerül viharba. Történelmi és politikai fürgetegbe, majdnem akkorába mint teremtménye és részben alteregója (l. *Lazar Fleishman*: Boris Pasternak, Harvard University Press, Cambridge, 1990, Il Mulino, Bologna, 1993; *Anna Pasternak*: Lara. Zsivago doktor eltitkolt szerelme, Noran Libro, Budapest, 2017). Normális körülmények között egy szépirodalmi remekműről irodalomtörténeti-kritikai-esztétikai monográfiák íródnak, csak hogy a Szovjetunióban abnormális körülmények tették nehezzé a regényeposz világra jövetelét és drámaivá a fogadtatását.

A fentiek jegyében – és összhangban a Zsivago doktor lapjain tagadhatatlanul ott lüktető romantikával – akár végzetszerűnek is mondhatnánk, hogy a nagyregény kiadástörténetét egy olasz szerző dolgozta fel, hiszen e történet másik főszereplője a regény kiadó-

ja, az 1957-es „editio princeps” megjelentetője, a milánói *Giangi-
acomo Feltrinelli*, akinek elképesztő életútjáról – a könyvkiadástól
a terrorizmusig – már beszámoltunk e folyóirat 2012/4. számában,
Aldo Grandi bio-monográfiáját ismertette (Giangiacomo Feltrinelli.
La dinastia, il rivoluzionario, Baldini Castoldi Dalai, Milano, 2015).
A Zsivago doktor abban is rendkívüli könyv volt, hogy a világon
először nem eredeti nyelven, oroszul, hanem olaszul jelent meg, Pi-
etro Zveteremich fordításában (53–56., 74. o.). Minden más nyelven
– oroszul is – csak Feltrinelli engedélyével.

Az a tény, hogy a Szovjetunióban a leghivatalosabb anatómával
szovjetellenesnek stigmatizált művet egy olasz kommunista, az Olasz
Kommunista Párt tagsági könyvével rendelkező, pártját eszmeileg
elkötelezetten és anyagilag nagyvonalúan támogató kiadó publikálta,
„a Paszternak-ügyet a huszadik századi irodalomtörténet egyik leg-
összetettebb epizódjává teszi” (21. o.), mely egyszersmind túlmutat
az irodalomtörténeten: a poszt-sztálini szovjet kultúrpolitika és az
olaszországi baloldal története szempontjából is fontos. A sztálinista
Togliatti („il Migliore”, azaz Sztálin legjobb olasz tanítványa) pártja
– mely éppen akkor ünnepelte az ’56-os magyar forradalom vérbe-
fojtását és a diktatúra restaurációját – természetesen abban is hű ma-
radt a Nagy Testvérhez, a moszkvai felettes szervhez, hogy elítélte
és igyekezett ellehetetleníteni az „anyaországban” egyszer csupán
„polgári individualistának”, másszor viszont „rágalmazó könyvnek”
apoztrofált művet (60–61. o.). Ám a kéziratot Feltrinelli az addig
párthű elvtárustól, a Moszkvai Rádiónál dolgozó Sergio d’Angelótól
kapta (49–52. o.), a körülötte hullámzó küzdelemben pedig részt vett
az a Rossana Rossanda is, aki később szintén eretnek „pártonkívüli”
lett (100–102., 135–136. o.), ami jelzi, hogy az OKP-ban lassan-el-
lentmondásosan már érlelődött a „távol(odás) Moszkvától” eretnek-
sége, a közeledés az eurokommunizmus felé.

Azonban épp az akkori OKP alávetettsége és szervilizmusa miatt
Róma nem lehetett döntő hadszíntere a Szovjetunió Paszternak elleni
háborújának: az Moszkva és Milánó között dőlt el, Milánó javára.

Mancosu temérdek idézettel, dokumentummal, levéllel bizonyítja,
hogy Paszternakot eredetileg nem a szovjetellenesség vezérelte, ha-

csak nem tekintjük annak a leninizmussal és a sztálinizmussal ellentétes keresztény-humanista világnézetét és a „szocialista realizmustól” szintén merőben különböző poétikáját. A Szovjetunió – addigi – legnagyobb (belső) irodalmár ellenségévé éppenséggel a diktatúra tette. Paszternak csupán azt akarta, amit minden tollforgató: „Azért írtam meg a regényemet, hogy kiadják és olvassák.” (92. o.) Ugye, milyen egyszerű? Hát nem! Megoldhatatlannak bizonyult a cenzúra miatt. Csak miután „korrektül-szabályosan” felajánlotta kéziratát a Novij Mir hivatalos irodalmi folyóiratnak és az Állami Könyvkiadónak, s azok kategorikusan és végérvényesen visszautasították és ideológiai kiátkozással súlyosbítva egyértelműsítették, hogy „nálunk a regény sosem fog megjelenni”, döntött úgy, hogy külföldön próbál vele szerencsét (40–94. o.). A szovjet cenzúra csinált a Paszternak-kérdésből „ügyet”, az „ügyből” pedig világraszóló botrányt, amelybe a hidegháború légkörében, úgy tűnik, még a CIA is beszállt egy orosz nyelvű kalózkidással (15. o., vö. 141–254. o.). A zsarnokság rettegett az írott szó hatalmától – és éppen paranoid félelmével erősítette meg azt. A szuperhatalom – még külügyminisztere, Sepilov, a főideológus Szuszlov és a KGB-főnök Szerov tekintélyét is latba vetve (59–60., 90. o.) – mindent megtett, hogy az olasz és a többi európai kiadást megakadályozza, nem riadva vissza olyan bűnös eszközöktől sem, mint a levélfelbontás és a levélhamisítás (130., 105–109, 122., 429–432. o.). „Kétségbeesett” próbálkozásaiban különösen szorgalmasan vett részt „a Zsivago-ügy főgonosza”, Alekszej Szurkov, a „rendőr-író”, aki régóta személyesen gyűlölte Paszternakot, aki majd a Szolzsenyicin elleni még vadabb hajtóvadászat vérebe is lesz s aki Olaszországba sem restellt elfáradni, hogy „in loco” akadályozza meg a könyvkiadást (119–131. o.). De hiába erőlködött, hiába támogatta a zsdánovista olasz kultúrfunkcionárius Mario Alicata és a jobb sorsra hivatott irodalmár-lapszerkesztő Davide Lajolo (98–103., 135. o.), kudarcot vallott. A polgári demokratikus Olaszországba nem lehetett exportálni a szovjet cenzúrákat. És nem lehetett megtörni Feltrinellit, aki addigra már élete értelmét látta a Zsivago doktor közreadásában, felismerve, hogy ez lesz a legnagyobb tette, legmaradandóbb kiadói vállalkozása, mármint – tehet-

jük hozzá – Tomasi di Lampedusa A Párduc című, szintén korszakos regényének megjelentetése mellett (Grandi, 209. o.).

Paszternakot a szovjet Írószövetségből, Feltrinellit az OKP-ból zárták ki. Az orosz íróra külföldön a világhír, odahaza pedig a teljes kirekesztettség, a megbélyegzettség és a szegénység várt. Az olasz kiadó egyedül folytatta útját egyrészt „a világ könyvkiadásának csúcspontjai” (Grandi, 240. o.), másrészt a terrorizmus felé. A regény viszont egyértelműen győzedelmeskedett világszerte, 1958-ban a Nobel-díjat is elnyerte. Sorstragédiák vagy sikertörténet?

Paolo Mancosu: *Živago nella tempesta. Le avventure editoriali del capolavoro di Pasternak (Zsivago a viharban. Paszternak főművének kiadói kalandjai)*, Feltrinelli, Milano, 2015, 490 o.

Madarász Imre